

Eiropas Savienība kā demokrātiskas pārvaldības veicinātāja kaimiņvalstīs: Eiropas Savienības robežu palīdzības misija Ukrainā un Moldovā

Elizabete Vizgunova

Eiropas Koledža, Latvija
elizabeth.vizgunova@sciencespo.fr

Kopsavilkums

Eiropas Savienība (ES), īstenojot robežu palīdzības misiju Ukrainā un Moldovā, ne tikai veicina sektoriālu sadarbību un pilda tehniskā padomdevēja pienākumus šajās valstīs, bet arī popularizē demokrātiskas pārvaldības standartus.

No 2005. līdz 2015. gadam tika veikta gadījuma izpēte par Eiropas Savienības robežu palīdzības misiju (ESRPM) Ukrainā un Moldovā kā demokrātiskas pārvaldības veicinātāju drošības sektorā. Misijas aktivitātes tika klasificētas atbilstīgi Nīderlandes Starptautisko attiecību institūta *Clingendael* izstrādātajam demokrātiskas pārvaldības institūciju drošības sektorā izvērtēšanas satvaram, apskatot misijas aktivitātes likuma varas stiprināšanā, politikas vadlīniju attīstīšanā un profesionalizācijā, kā arī misijai realizējot ārēja pārrauga funkcijas. Lai sasniegtu šo mērķi, pētījumā tika izmantoti divi eiropeizācijas modeļi – ārējo iniciatīvu modelis un sociālās mācīšanās modelis.

Robežu pārvaldībā Ukraina lielākoties dod priekšroku ārējo iniciatīvu modelim, pievēršoties izmaksu un ieguvumu analīzei, savukārt Moldovas darbība, šķiet, jau sākotnēji interpretējama kā balstīšanās uz konstruktīvistu idejām par identitāti, leģitimitāti un ES normu rezonansi. Faktori, kas veicina Eiropas Savienības standartu sasniegšanu Moldovā, ir saistīti ar tās politisko spēku pārliecību par ES normu piemērotību, par speciāli Moldovai rasti risinājumiem un “klātbūtnes asimetriju”, kas Moldovas socializācijas procesu padara veiksmīgāku nekā Ukrainā. Vienlaikus pastāv arī faktori, kuru dēļ misijas darba efektivitāte tiek samazināta. Tie ir saistīti ar iekšējiem veto aktoriem (īpašām biznesa un politiskajām interesēm) un neskaidro situāciju Piedņestrā. Tomēr Moldovā misijas ietekme uz demokrātiskas pārvaldības ieviešanu robežkontroles un muitas dienestā ir lielāka nekā Ukrainā. Moldovā ES noteikumus pieņem gan formālā, gan diskursīvā, gan rīcības formātā. Savukārt Ukrainā daudz skaidrāk vērojami mēģinājumi palielināt starptautisko institūciju uzticēšanos iekšpolitiskajiem spēkiem, kā arī reformu izmaksu un to ieviešanas ātrumu.

ES normu pieņemšana galvenokārt ir tikai formāla un diskursīva, un šāda nostāja konsekventi saglabājas.

Atslēgvārdi: demokrātiska pārvaldība, eiropeizācija, Eiropas Savienības kaimiņpolitika, Ukraina, Moldova.

Ievads

Rakstā aplūkoti Eiropas Savienības centieni izplatīt demokrātisku pārvaldību ar sektoriālas sadarbības palīdzību. Publikācijas sagatavošanā izmantots gadījuma pētījums, kura izpētes subjekts ir Eiropas Savienības robežu palīdzības misija Ukrainā un Moldovā. ESRPM īsteno civilo un tehnisko palīdzību, taču tai nav pilnvaru šajās valstīs ieviest savu dienaskārtību. No citām ES misijām ESRPM atšķiras, varētu pat teikt – tā ir izņēmums, jo to vada gan Eiropas Komisija, gan Eiropas Savienības Padome. ESRPM galvenais mērķis ir palīdzēt īstenot Eiropas Savienības kaimiņpolitiku, palielinot Ukrainas Valsts robežsardzes, Moldovas robežu policijas, kā arī Ukrainas un Moldovas muitas dienestu spējas, lai tie sasniegtu integrētu robežu pārvaldību un vairotu uzticību starp Piedņestras “iesaldētajā” konfliktā iesaistītajiem aktoriem.

No 2005. līdz 2015. gadam tika pētīta minēto institūciju un ar tām saistīto administratīvo un tiesībsargājošo iestāžu un organizāciju, kā arī nacionālo parlamentu un politiskās elites rīcība un attieksme pret ESRPM ieguldījumu likuma varas stiprināšanā, profesionalizācijā un politikas vadlīniju izstrādāšanā, kā arī tās ārējām pārraudzības aktivitātēm. Tas tika darīts, lai identificētu mehānismus, kas Ukrainā un Moldovā balsta eiropeizāciju, kā arī izdarītu secinājumus par demokrātiskas pārvaldības ieviešanu šo valstu muitas dienestā un robežsardzē.

Šis pētījums un raksts ir ļoti aktuāls, jo 2015. gadā tika pārskatīts ES kaimiņpolitikas saturs, samazinot uzsvāru uz demokrātiju, bet palielinot – uz drošību; kā arī tika mainīta drošības dinamika ES kaimiņpolitikas valstīs un drošībošana, īpaši pievēršoties robežu nostiprināšanai. Vienlaikus publikācijas aktualitāti nosaka arī ES globālās stratēģijas mērķi drošības jomā.

Darba mērķis

Darba mērķis ir identificēt eiropeizācijas mehānismus, kas balsta ESRPM demokrātiskas pārvaldības modeļa izplatīšanu Moldovas un Ukrainas robežkontroles un muitas dienestā, un raksturot faktorus, kas to veicina un kavē.

Materiāls un metodes

Pētījums tika veikts no 2005. līdz 2015. gadam. Pētot ESRPM darbību šajā laika posmā, tika izmantoti šādi materiāli:

- četras daļēji strukturētas anonīmas intervijas ar misijas darbiniekiem (2017. gada martā) un bijušo ES ierēdņi (intervijas notika misijas galvenajā mītnē Odesā, Odesas ostas birojā, kā arī telefoniski; intervijas ir anonīmas, lai nodrošinātu maksimālu atklātību sarunas laikā);
- primārie avoti – tika pētīta ES kaimiņpolitikas pārskatītā versija [6] un misijas pamatdokumenti;
- sekundārie avoti – tika pētītas misijas ikgadējās atskaites [8–13] un literatūra.

Pētījuma izstrādes gaitā tika veikta šeit minēto avotu analīze un to sintēze. Misijas aktivitātes tika sistematizētas, izmantojot Nīderlandes Starptautisko attiecību institūta *Clingendael* izstrādātās institūciju drošības sektora demokrātiskas pārvaldības izvērtēšanas satvara kategorijas (likuma varas stiprināšana, profesionalizācija, ārējā pārraudzība un politikas izstrādes vadlīniju sniegšana). [2]. Šis satvars ir īpaši piemērots, jo tas aptver visus ieinteresētos (ne tikai nacionālās valdības) un ir paredzēts to aktivitāšu analīzei un īstenošanai, kas balstītas uz projektiem un kas raksturo ESRPM darbību. Rakstā ir izvērtēti faktori, kuri veicina vai kavē misijas aktivitātes, izmantojot ārējo iniciatīvu un sociālās mācīšanās eiropeizācijas mehānismus.

Īsumā ieskicējot eiropeizācijas mehānismu piemērošanas procesu, rakstā pievērsta uzmanību valsts iekārtas izmaiņām eiropeizācijas rezultātā un eiropeizācijas spējai ietekmēt valstis ārpus ES 28 (pētījums veikts 2017. gada pirmajā semestrī) dalībvalstīm [18, 1210]. Pētniecības procesa sākumposmā tika izmantoti teorētiskie materiāli, kuros apstiprināts, ka šis process spēj ietekmēt administratīvās, politiskās un likuma varas struktūras, politikas veidošanu, valstu ekonomiku un cilvēku dzīves līmeni [3, 3].

Rakstā eiropeizācijas process tika apskatīts kā ES noteikumu (robežkontroles un muitas dienesta standartu un procedūru) pieņemšana un ietveršana likumos, kā arī to pieņemšana formālā, diskursīvā un uzvedības līmenī.

Pētījuma pamatā ir divi eiropeizācijas mehānismi. Pirmkārt, ārējo iniciatīvu modelis, kas tiek balstīts uz seku loģiku (*logics of consequentialism*). Aktori, sastopoties ar ES nosacījumiem, uzsāk starpīnstitūciju diskusijas un izmaksu un atbildību analīzi – tas viss nosaka eiropeizācijas procesa iznākumu. Šis process var mainīt dažādu koalīciju spēku samēru valstī, pilnvarojot jaunas aktoru grupas. Šī modeļa īstenošanas laikā tiek ņemti vērā šādi faktori: noteikumu stingrība, sagaidāmās atbildības (piemēram, institucionālas saites ar ES) lielums, ieviešanas ātrums, ES solījumu ticamība, kas savukārt saistīta ar ES piedāvātu “burkānu un žagaru” piemērošanu, kā arī iespēja izvēlēties ekvivalentu ģeopolitisku alternatīvu ES. Tāpat tiek ņemti vērā arī valstī aktīvie veto aktori, kas var veicināt vai apturēt *status quo* izmaiņas. Saskaņā ar šo modeli ES noteikumu pieņemšana notiek diskursīvā vai fasādes (*facade*) formātā.

Otrkārt, konstruktīvistu institucionālisma iedvesmotais sociālās mācīšanās modelis. Šī modeļa ietvaros politiskie aktori balstās uz atbildības loģiku (*logics of appropriateness*), tāpēc attiecības starp ES un trešo valsti tiek interpretētas kā primāri uz vienotām normām un vērtībām balstītas. Tādējādi – jo stiprāka kultūras un kopienas saskaņa, jo lielāka iespēja veidot spēcīgas institucionālas saites. Tas nozīmē, ka trešā valsts ir pārliecināta par ES normu piemērotību, lai risinātu iekšpolitiskās problēmas. Modeļa piemērošanas gaitā tika ņemti vērā arī papildu faktori: ES normu leģitimitāte, trešās valsts pašidentifikācija ar Eiropas vērtībām un rezonanse, t. i., to iekšpolitisko faktoru klātbūtne, kas veicina pārliecības rašanos par ES normu atbildību [22, 158–161; 25, 7–34].

Rezultāti

Salīdzinot abu valstu uzņēmību pret ESRPM dienaskārtību, tika konstatēts, ka Eiropas standartu pieņemšanas procesā gan Ukrainā, gan Moldovā vērojamas kā sociālās mācīšanās modeļa, tā ārējo iniciatīvu modeļa iezīmes. Tomēr Moldovā dominē sociālās mācīšanās modelis un ar to saistītie identitātes, normu rezonances un leģitimitātes faktori, savukārt Ukrainā priekšroka tiek dota izmaksu un atbildības aprēķinam un spēcīgām veto koalīcijām (tostarp Ukrainas robežsardzei un muitas dienestam). Pētītās institūcijas Moldovā, salīdzinot ar institūcijām Ukrainā, konsekventi izrāda daudz straujāku progresu Eiropas standartu sasniegšanā. Pētījuma gaitā par īpaši svarīgu pagrieziena punktu tika uzskatīta Krievijas un Ukrainas kara sākšanās, kā rezultātā, no vienas puses, šķietami palielinājās Ukrainas autoritāšu politiskā griba pieņemt Eiropas standartus un risināt Piedņestras “iesaldēto” konfliktu, bet, no otras puses, palielinājās Ukrainas muitas dienesta organizācijas struktūras nestabilitāte un notika Ukrainas robežu kontroles dienesta remilitarizācija, tādējādi misijas centienus izplatīt demokrātisku pārvaldi šajās institūcijās atbīdot atpakaļ par vairākiem gadiem.

2004. gadā Ukraina un Moldova vienlaikus kļuva par robežvalstīm gan ar ES, gan ar Ziemeļatlantijas līguma organizācijas dalībvalstīm. Šajā laikā abām valstīm bija nepilnīga tiesiskā sistēma un nenostiprinātas robežas, tām nepietika finanšu līdzekļu infrastruktūras uzlabošanai, trūka arī investīciju un, visbeidzot, abas valstis skāra “iesaldētais” Piedņestras konflikts. 2005. gada 2. jūnijā Eiropas Komisija saņēma vienotu vēstuli no Ukrainas un Moldovas prezidentiem. Drīz pēc šīs vēstules, jau 30. novembrī, tika noslēgts Saprašanās memorands par misijas izveidošanu. Tomēr, noslēdzot trīspusēju līgumu, katrai pusei primārie motīvi bija atšķirīgi: Moldova vēlējās panākt, lai Ukrainas autoritātes piekrist pildīt 2003. gadā noslēgtās Vienotās deklarācijas (par jaunu muitas režīmu, saskaņā ar kuru Piedņestras uzņēmēji, reģistrējoties muitas iestādēs Moldovā, var saņemt ES tirdzniecības priekšrocības) noteikumus un pārtrauc nelegālo tirdzniecību ar Piedņestru [5, 89], turpretī Ukrainas proeiropeiskās autoritātes meklēja veidu, kā palielināt starptautiskās sabiedrības uzticēšanos. Jāpiebilst, ka pirms misijas izvietojanas uz Moldovu tika nosūtīta izmeklēšanas misija, kas neatrada pierādījumus, ka Piedņestras teritorijā notiek cilvēku un ieroču tirdzniecība – to kā nopietnu problēmu minēja Moldovas pārstāvji [16; 20, 50–51].

Visbeidzot, misijas izvietošanas vēsturē skaidri parādās arī ģeopolitisko interešu motīvs. 2004. gada 30. decembrī Krievija izmantoja savas veto tiesības, lai aizliegtu Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO) robežu novērošanas misijas klātbūtnes pagarināšanu uz Gruzijas robežas ar Ingušiju, Čečeniju un Dagestānu. Tādēļ ES un Amerikas Savienotās Valstis solīja turpināt izdarīt spiedienu uz Krieviju [7], un ESRPM bija veids, kā šo solījumu pildīt. Tika nolemts, ka misijai jāpilda spēju veidošanas (*capacity building*) un konsultēšanas funkcijas. Tādējādi ESRPM kļuva par padomdevēju un tehniskās palīdzības misiju bez pilnvarām īstenot savu dienaskārtību (to līdz 2014. gadam praktiski īstenoja aģentūra "Apvienoto Nāciju Organizācijas Attīstības programma" un pēc tam – Starptautiskā migrācijas organizācija).

2015. gadā tika pārskatīts Saprašanās memorands, kurā noteikti ESRPM mērķi, proti, harmonizēt muitas un tirdzniecības praksi un standartus, lai sasniegtu integrētu robežu sistēmas pārvaldību; uzlabot pārrobežu sadarbību starp Ukrainu un Moldovu; turpināt uzticības vairošanas pasākumus, kas ļautu risināt Piedņestras konfliktu; palīdzēt abām valstīm piemērot Asociācijas nolīgumu un Padziļināto un visaptverošo brīvas tirdzniecības zonu (PVBTZ). Kopumā šī mandāta saturs tiek vērtēts kā elastīgi formulēts, tāpēc, iespējams, tas tika atkārtoti atjaunots, šoreiz – līdz 2019. gadam [12, 9–10], tādējādi ESRPM kļuva par vienu no ilgstošākajām ES misijām kopējās drošības un aizsardzības politikas vēsturē.

Pētījuma gaitā tika apskatītas četras misijas darbības kategorijas. Tās darbība likuma varas jomā ir saistīta ar robežsardzes un muitas dienesta formālo un tiesisko pilnvaru un aktivitāšu izvērtēšanu, reformējot institūciju hierarhisko struktūru, lai virzītu tās pakļauties civilu drošības institūciju iekšējai loģikai. Misijas darbības joma pirmajā kategorijā ir cīņa ar korupciju, pārrobežu kriminālo tīklu apkarošana, izmeklēšanas pilnvaru stiprināšana, Piedņestras konflikta risināšana, kā arī ar PVBTZ un ar Asociācijas nolīgumu saistītu tiesisko regulējumu piemērošana, lai sasniegtu integrētu, ES standartiem atbilstīgu robežu pārvaldību. Piemēram, 2010. gadā Moldovas robežsardzes un muitas dienests ar misijas palīdzību izstrādāja pretkorupcijas plānu un kopīgi ar Ukrainas robežsardzes un muitas dienestu pieņēma Reģionālo pretkorupcijas plānu [15, 14]. Tas bija iespējams to misijas aktivitāšu dēļ, kas saistītas ar izglītības un informētības kampaņām, piemēram, uzlabojot statistisko novērtējumu spējas, nozieguma atklāšanas, izmeklēšanas un novēršanas spējas, kā arī izlūkošanas datu vākšanas spējas. Lai izvairītos no vietējo iestāžu patvaļīgas rīcības un korupcijas, misija piedalījās Ukrainas (pieņemts 2014. gadā) un Moldovas (pieņemts 2015. gadā) muitas dienestu Uzvedības kodeksu veidošanā [13, 20]. Tika arī demilitarizētas institūcijas, piemēram, 2012. gadā Moldovas robežsardze tika pārdēvēta par Moldovas robežu policiju, pabeidzot organizācijas pāreju no militāras uz civilu tiesībaizsardzības statusu; savukārt progress Ukrainas robežsardzes demilitarizācijā tika pārtraukts, 2014. gadā sākoties Ukrainas un Krievijas karam, kad tika atjaunota karavīru darbība robežsardzē [17, 5].

Centoties veicināt Piedņestras konflikta risināšanu, misija panākusi arī Moldovas un Ukrainas ciešāku sadarbību. Piemēram, 2006. gadā tika parakstīts protokols "Par informācijas apmaiņu" un izveidotas darba grupas, kas apkaro nelegālo migrāciju, narkotiku un ieroču nelegālo tirdzniecību, tādējādi tuvinot abas valstis integrētas robežu pārvaldības standartiem [15, 12]. Misijas ikgadējie ziņojumi sniedz ieskatu arī citās aktivitātēs, kas saistītas ar likuma varas stiprināšanu, piemēram, datu vākšanas un ziņošanas spēju uzlabošanu un treniņu un mobilo vienību organizēšanu, lai veicinātu sadarbību pētāmo institūciju iekšienē, kā arī starp tām un pārrobežu līmenī. Citas aktivitātes palīdzējušas ieviest tiesiska rakstura izmaiņas jautājumos par nelegālo tirdzniecību, varas patvaļīgu izmantošanu un krimināl-atbildības piemērošanu, piemēram, 2008. gadā tika izveidota Izmeklēšanas konsultēšanas vienība (*Investigation advisory unit*), kas izstrādā rekomendācijas izmeklēšanas sadarbībai starp abu valstu robežkontroli un ES [9, 11].

Svarīgi norādīt, ka viens no nozīmīgākajiem misijas veikumiem Piedņestras konflikta risināšanā ir saistīts ar Kišiņevas ekonomiskās kontroles palielināšanu visā *de iure* Moldovas teritorijā. Tā īpaši aktuāla kļuva pirms Asociācijas nolīguma stāšanās spēkā 2016. gadā. Pateicoties misijas savstarpējās uzticēšanās celšanas centieniem, Piedņestras uzņēmumi ieguva tiesības reģistrēties Moldovas Valsts reģistru kamerā, iegūt komerciālās licences un sniegt pakalpojumus visā ES teritorijā [15, 16]. Rezultātā 2015. gadā Kišiņevā tika reģistrēti jau 1277 Piedņestras uzņēmumi [12, 25].

Kopumā var secināt, ka misijas darbs likuma varas stiprināšanas jomā ir daudzveidīgs un ietver gan tiesisko, gan praktisko procedūru kvalitātes celšanu, robežu un muitas kontroles savstarpējo un pārrobežu attiecību uzlabošanu, korupcijas un pārrobežu noziedzības apkarošanu, strukturālos un pārvaldības jautājumus, kā arī aktivitātes, kas virzītas uz visas Moldovas teritorijas ietveršanu nacionālajos tiesību aktos, lai tuvinātu Ukrainu un Moldovu ES standartiem.

Profesionālisms ir demokrātiskas pārvaldības otra kategorija, tādēļ šajā pētījumā tika apskatītas misijas aktivitātes, lai nodrošinātu muitas dienesta un robezsardzes skaidri definēto lomu izpildi un uz klientiem orientētas politikas īstenošanu. Misijas aktivitātes šajā kategorijā ietvēra personāla apmācību, zināšanu un prasmju nodošanu, kā arī starpinstitūciju sadarbības stiprināšanu. Šim mērķim misija izmantoja vairākas metodes: apmācību darbavietā (piemēram, t. s. pavairošanas efektu, apmācot darbiniekus, kas pēc tam nodod iegūtās prasmes nākamajiem pasniedzējiem); dalīšanos pieredzē, piemēram, apgūstot prasmes viltotu dokumentu un nozagtu automašīnu identifikācijā (2007. gadā). Šobrīd misija cenšas panākt servisu ilgtspējību, palielinot to analītiskās un loģistikas spējas, tāpēc 2014. gadā Ukrainas un Moldovas muitas dienesta pārziņā tika nodota Informācijas apmaiņas sistēma pirms preču saņemšanas (*Pre-arrival information exchange system*, PAIES) [12, 3].

Tāpat gan Moldovas, gan Ukrainas robezsardzes un muitas dienestos tika izveidotas riska analīzes vienības, lai pārņemtu izmeklēšanas pilnvaras no centrālā līmeņa un tādējādi veicinātu lēmumu pieņemšanu hierarhijas zemākajos pakļautības līmeņos. Šādā veidā tika stiprināta minēto institūciju integritāte un neatkarība, precizētas to funkcijas un veicināta līdzekļu sadalījuma uzlabošana. ESRPM piegādes darba izvērtējumā vēstīts, ka 2010. gadā robežkontroli gan Moldovā, gan Ukrainā veica profesionāli robežsargi [15, 8]. Misija pievērsās arī virknei svarīgu jautājumu, kas saistīti ar profesionalitāti, tostarp kompetences, institucionālās neatkarības un pārskatāmības veicināšanai.

Trešā kategorija, kas tika pētīta, ir misijas nodrošinātā ārējā pārraudzība. Saskaņā ar izvēlēto *Clingendael* satvaru drošības sektora institūciju attīstības pārraudzība ir nepieciešama gan iekšēji, gan ārēji, lai nodrošinātu objektivitāti un spriedumu neatkarību. Misija šajā gadījumā ir ārēja, neitrāla pārraudzības iestāde, kuras arsenālā ir divi instrumenti: nesankcionētas pārbaudes, uzraudzība un apmācība darbavietā, kā arī spēja sniegt novērtējumus un ieteikumus, kas bieži vien ietekmējuši iepriekšminētās tiesiskās izmaiņas. Piemēram, 2016. gadā misija veica visu četru institūciju izvērtējumu. Robezsardzes procedūras, tiesiskie satvari un institūcijas tika samērotas ar Šengenas robežu kodeksu, Šengenas ārējo robežu kontroles, atgriešanas un atpakaļ uzņemšanas sistēmas regulējumu un ES integrētas robežu pārvaldības pamatnostādņem. Savukārt muitas dienestu vērtēšanā tika izmantots ES Muitas plāns (*EU Customs blueprint*), koncentrējoties uz 97 kritērijiem par muitas kontroli un procedūrām, tirdzniecības atvieglošanu un institūciju ētiku [12, 18–19].

Vēl viens ārējās pārraudzības paraugs ir misijas ieviestais Kopējais robežu drošības novērtējuma ziņojums, kas 2015. gadā tika nodots Ukrainas un Moldovas sadarbības darba grupas pārziņā un ļauj tai izvērtēt drošības stāvokli uz kopīgās robežas un lēmumu pieņemšanas procedūras [11, 18]. Jāpiemin arī misijas organizētās un pārraudzītās kopīgās robezsardzes patruļas, kas ESRPM pārstāvjiem ļāva novērot robežkontroles darbību, apstrādāt un izmantot datus un izlūkošanas materiālus, analizēt riskus, kā arī veicināt sadarbību starp iestādēm un attīstīt pārrobežu sadarbību [14, 15]. Pārraudzības aktivitātes kļuva intensīvākas pēc Ukrainas un Krievijas kara sākuma, tāpēc ESRPM 2014. gadā par 63 % palielināja darbinieku skaitu uz robežas un atvēra nelielu biroju Pisčankā (*Pischanka*), Austrumukrainā. Tajā pašā gadā misija sāka piedalīties robezsardzes patruļās, uzraudzīt pārbaudes otrajā līnijā un kontrolēt, kā tiek piemēroti vietējie tiesību akti, ievērota ES paraugprakse un cilvēktiesību standarti [12, 26]. Misija kalpo arī par nozīmīgu instrumentu, lai nodrošinātu Piedņestras autoritāšu pakļaušanos starptautiskajiem standartiem un PVBTZ noteikumiem, piemēram, vadot sarunas par Piedņestras automobiļu numurzīmju pieņemšanu (taču ne atzīšanu) un kravas vilcienu satiksmes atjaunošanu caur Piedņestras teritoriju [27].

Kā ceturrtā kategorija demokrātiskas pārvaldības veicināšanā šajā pētījumā tika apskatītas misijas aktivitātes politikas vadlīniju izstrādē. Misija kā padomdevēja piedalījies vairāku tiesisku satvaru izstrādāšanā, piemēram, Ukrainas Muitas kodeksa, Ukrainas robezsardzes dienesta attīstības stratēģijas līdz

2015. gadam, Ukrainas integrētās robežu pārvaldības koncepta un darbības plāna, kā arī Likuma par Ukrainas robežkontroli grozījumu sagatavošanā un Ukrainas Gaisa kodeksa, Ukrainas Komerčiālā jūras navigācijas kodeksa, Ukrainas Likuma par dzelzceļa transportu grozījumu izstrādāšanā [10, 12].

Ievērojams sasniegums ir jau minētais Moldovas Robežsardzes likums, Nacionālā integrētās robežu pārvaldības stratēģija no 2015. līdz 2017. gadam, kā arī Muitas dienesta nelegālās tabakas tirdzniecības stratēģija (2015. gads, *Customs Service's Anti-Illicit Tobacco Trade Strategy*), kas ir īpaši nozīmīga Moldovā izvietoto beznodokļu veikalu – prakses, kas neatbilst ES standartiem, – eventuālā slēgšanā [13, 22].

Izskatot četras minētās kategorijas, var secināt, ka tehniskās palīdzības un padomdevējas misijas elastīgais mandāts ļāvis tai iesaistīties vairākos tiesisku aktu izstrādāšanas, pētīto institūciju reformu un politiskajos procesos, kas ir svarīgi eiropeizācijas procesam sektoriālā līmenī. Tāpēc pētījuma turpinājumā tika lietoti jau minētie eiropeizācijas mehānismi.

Jau no pētījuma sākuma Moldovas robežu policijas un muitas dienesta darbībā iezīmējās sociālās mācīšanās modeļa pārsvars. Neilgi pirms misijas izvietojanas Moldovas teritorijā Valsts prezidents Vladimirs Voronins atteicās parakstīt t. s. Kozaka memorandu, kas izraisīja attiecību pasliktināšanos ar Piedņestru un Krieviju, kā arī saasināja iekšpolitisko situāciju [4]. Šo un citu apstākļu dēļ ES misijas klātbūtne šķietami piedāvāja piemērotu risinājumu, īpaši ņemot vērā, ka ES vēsturē ir aktuāla integrācijas, miera un kompromisu tematika. Dziļāka izpēte liecina, ka ES klātbūtnes nodrošināšana netika uztverta vienīgi kā veids, lai veidotu pretsvaru spēcīgajai Krievijas ietekmei Moldovas iekšpolitikā. Pēc V. Voronina domām, tā ir kā “virzība uz Eiropas Savienību”, turklāt “Eiropas standartu ieviešana ir arī galvenais mūsu [Ukrainas] sabiedrības integrācijas veids, valsts apvienošanas un Piedņestras problēmas risināšanas metode” [23, 613].

Saskaņā ar intervijās iegūto informāciju ap 2009. gadu, kad Moldova vismaz šķietami izrādīja patiesu interesi demokratizēt arī citus pārvaldes sektorus, demontējot Komunistiskās partijas ieviesto varas vertikāli, Moldovas robežkontrole un muitas dienests sāka straujāk pieņemt ES normas gan tiesiskā, gan diskursīvā, gan uzvedības līmenī.¹ Ņemot vērā, ka Moldova ir relatīvi mazāka un vieglāk pārskatāma, misijas aktivitātes valstī sasniegušas gan augstāku leģitimitātes līmeni, gan ieguvušas plašāku rezonansi politiskās elites vidū. To var saistīt arī ar faktu, ka ES Moldovā bauda zināmu “klātbūtnes asimetriju”, jo Kišiņevā ir izvietota arī Augsta līmeņa padomdevēju misija, kas palīdz īstenot Asociācijas nolīguma un PVBTZ vajadzībām nepieciešamās reformas un nodrošināt apstākļus veiksmīgai vīzu režīma liberalizācijai, tādējādi arī palielinot socializācijas efektu. Par to, ka Moldovas autoritātes uztver misijas rīcību kā leģitīmu, liecina arī fakts, ka 2016. gadā Moldovā tika izveidota starpvaldību līmeņa darba grupa, kam jāvirza valsti uz integrētu robežu pārvaldību, tādējādi ievērojami palielinot gan jautājuma apspriešanas līmeni, gan pārskatāmību, kā arī šajā procesā iesaistot pilsoniskās sabiedrības un biznesa kopienas dalībniekus [21, 7].

Apskatot misijas darbību, var minēt tās iesaisti 2005. gadā atkārtoti parakstītās Ukrainas un Moldovas Vienotās deklarācijas ieviešanas un izpildīšanas veicināšanā, konsekventi pozicionējot sevi kā aktoru, kurš ir ieinteresēts papildīt uzņēmējvalstu intereses [1, 348]. Misija, izmantojot tehnisko mandātu, spēja īstenot Kišiņevas intereses arī ar 2011. gadā izveidoto formātu. Tika atjaunota pasažieru vilcienu kustība no Kišiņevas uz Tiraspoli un panākts, ka tiek atvērti divi kopīgi dzelzceļa mītošanas sistēmas kontrolpunkti Benderā-2 un Ribņicā [24, 2]. Kišiņevas autoritāšu atvērtību misijas aktivitātēm, domājams, var izskaidrot ar to, ka arī Tiraspolē ar laiku varētu uzskatīt ES noteikumus par piemērotiem savstarpējo attiecību risināšanai, īpaši ņemot vērā, ka tie var veicināt ekonomiskās atpalcības pārvarēšanu. Svarīgs leģitimitāti pastiprinošs elements šajā kontekstā ir arī misijas izmantotās profesionalizācijas metodes, piemēram, konsultācijas un apmācība darbavietā ļāva iesaistītajām institūcijām bez izdevumiem sasniegt labākus rezultātus robežu drošībā, nodokļu iekasēšanā un tirdzniecībā. Turklāt misijas darbinieki iesaistījās vajadzību pārvērtēšanas aktivitātēs, īpaši strādājot vienotajās darba grupās un treniņos, tādējādi viņi kļuva arī par Ukrainas un Moldovas savstarpējo attiecību arbitru. Kā piemērs jāmin PAIES sistēma, kas tika veidota tieši Ukrainas un Moldovas vajadzībām, samazinot informācijas plaisu starp Piedņestru un Moldovas muitas dienestu.

¹ Anonīma intervija ar bijušo ES ierēdni, 07.04.2017.

Vienlaikus jānorāda, ka arī Moldovas rīcībā atspoguļojas vairāki ārējo iniciatīvu modeļa elementi. Moldovas izdarītā Eiropas izvēle nozīmē, ka ES ir vienīgā dzīvotspējīgā ģeopolitiskā alternatīva. ESRPM mandātā iekļautie uzticības vairošanas un pārraudzības uzdevumi pavēra Kišiņevas autoritātēm iespēju veicināt Piedņestras reintegrāciju, tādējādi sasniedzot divus mērķus vienlaikus: no vienas puses, ņemot vērā ES un Ukrainas attiecību uzlabošanas, panākt kaimiņvalsts pakļaušanos 2003. gadā parakstītajai Vienotajai deklarācijai, un, no otras puses, panākt Piedņestras ekonomikas reintegrāciju un konsekventi iekasēt vairāk nodokļu.² Vēl jānorāda, ka Piedņestra nav vienīgais veto aktors Moldovā: līdzīgi kā Ukrainā, to tiesisko aktu pieņemšana, kuru ieviešanai nepieciešams parlamenta apstiprinājums, tiek kavēta ietekmīgu ekonomisku lobiju pretdarbības dēļ. Viens no šādiem piemēriem ir 2015. gadā grozītais Moldovas Nodokļu kodekss, kurā noteikts, ka Piedņestrā joprojām atļauti beznodokļu veikali. Kaut arī Moldovas autoritātes paudušas interesi šo problēmu risināt, likuma grozījumi parlamentā joprojām nav pieņemti [19].

Ukrainas gadījumā valsts vadmotīvi pētniecības sākumā šķita atšķirīgi. Kaut arī misija Ukrainā tika izvietota drīz pēc Oranžās revolūcijas, kas kalpoja par atskaites punktu ES un Ukrainas attiecību padziļināšanai, Ukrainas nepakļaušanās Vienotās deklarācijas īstenošanai līdz 2006. gada janvārim, kad tā tika parakstīta atkārtoti (šeit jānorāda, ka pakļaušanās tika panākta pēc ES speciālā pārstāvja Moldovā Adriāna Jakobvita un ASV vēstnieces EDSO Džūlijas Finlijas izdarītās diplomātiskās ietekmes), liecina par atklātu pretošanos dārgām reformām [29, 72]. Šajā gadījumā svarīgākie iekšējie veto aktori jau kopš misijas izvietojšanas bija Ukrainas robežkontroles un muitas dienests. Salīdzinājumā ar Moldovu Ukrainā jau bija radīta izsmalcināta robežkontroles sistēma, un robežsargi joprojām tiek uzskatīti par elitāru vienību. Tāpēc šīs institūcijas skatījumā ESRPM aktivitātes tika uzlūkotas par centieniem samazināt Ukrainas robežsardzes prerogatīvu [20, 54]. Robežsardzes iekšējā militārā loģika noteica, ka šī institūcija par savu pienākumu uzskata valsts teritoriālās integritātes nodrošināšanu. Misijas izvietojšanas sākumposmā par vēl vienu veto aktoru var uzskatīt Viktora Janukoviča vadīto Reģionu partiju, kas norādīja, ka Moldovas prasību par Vienotās deklarācijas ievērošanu nav nepieciešams pildīt, lai ieviestu tādu muitas regulējumu, kas atbilstu starptautiskajiem standartiem [28]. Kad Reģionu partija 2006. gadā atkārtoti uzvarēja vēlēšanās, misijas darba apstākļi būtiski nemainījās, jo misija bija pierādījusi, ka spēj nodrošināt ātras un apjomīgas atbildzības. Šajā gadījumā tās bija ES piedāvātās institucionālās saites, tostarp dažādu paaudžu tirdzniecības un vīzu atvieglošanas nolīgumi. Jāpiemin arī iepriekš minētā misijas reakcija uzreiz pēc Ukrainas un Krievijas kara sākšanās – tā palīdz uzturēt Ukrainas robežsardzes un muitas dienesta pakalpojumu kvalitātes standartus arī ārkārtas situācijā.

Intervijās tika apstiprināts, ka PVBTZ un Asociācijas nolīgums bija efektīvs instruments, lai panāktu Ukrainas progresu virzībā uz Eiropas standartiem, jo šajos dokumentos skaidri definēts, kādas reformas ir nepieciešamas.³ Svarīgi, ka institucionālo saišu veidošana kļuva iespējama tikai vienlaikus ar konstantu Eiropas Komisijas pārraudzību, radot iespēju izdarīt spiedienu uz visiem četriem iesaistītajiem partneriem. Jāpiemin arī, ka ES noteikumu piemērošana ir būtiski ietekmējusi iedzīvotāju dzīvi – Ukrainas robežsardze ir ievērojami paaugstinājusi darba kvalitātes standartus un ieviesusi uz klientu orientētu darba kultūru, turpretī muitas dienests šādu pašu progresu nav sasniedzis.⁴ Visticamāk, to var skaidrot ar ievērojami lielāku atalgojumu, ko saņem Ukrainas robežsardzes darbinieki, attiecīgi samazinot iniciatīvu iesaistīties korupcijā.⁵

Par iekšējo veto aktoru pretestību liecina interviju laikā vairākkārt pieminētais Atzīto komersantu tiesību akts, kas sastādīts pēc ESRPM rekomendācijām. Likumprojektu pašlaik pārskata Parlamenta Nodokļu un muitas komiteja [13, 20]. Pēc misijas ierēdņu domām, likumprojekts ir "iestrēdzis", jo tas var aizskart nozīmīgus biznesmeņus, kuri vēlas realizēt savas īstermiņa intereses. Savukārt Moldovā šis tiesību akts ir spēkā jau kopš 2015. gada jūlija. Cits piemērs, kas liecina par neveiksmi, ir Muitas dienesta ētikas kodekss, kura ieviešanā jāsastopas ar nopietnām problēmām, un, pēc misijas darbinieku teiktā, tā notiek tikai diskursīvā veidā.⁶

² Anonīma intervija ar ESRPM darbinieku. Piedņestras konflikta risināšanas atbalsta birojs, 28.03.2017.

³ Anonīma intervija ar ESRPM darbinieku. Ekonomikas departaments, 27.03.2017.

⁴ Anonīma intervija ar ESRPM darbinieku. Odesas ostas birojs, 28.03.2017.

⁵ Anonīma intervija ar ESRPM darbinieku. Ekonomikas departaments, 27.03.2017.

⁶ Turpat.

Misijas sasniegumus Ukrainā ierobežo arī administratīvās reformas. Piemēram, atbilstoši likumam "Par varas lustrāciju" (stājās spēkā 2014. gada 16. oktobrī) tika atlaisti daudzi vecākie valsts robežkontroles darbinieki [31]. Likums ietekmēja arī 94 % valsts fiskālā servisa darbinieku, kam ir pakļauts Valsts muitas dienests [30]. Šo pārmaiņu dēļ misija zaudēja ilgtermiņā trenētos partnerus un zuda arī uzticības saites, kas tika veidotas ar šo institūciju.⁷ Misijas centieni atbalstīt sistēmas reorganizāciju netieši tika iesaistīti arī Mihaila Saakašvili "reformu komandas" skandālā Odesas apgabalā. Misijas rekomendācijas un zināšanas tika izmantotas automatiskās muitas deklarāciju sistēmas izveidošanai Odesas ostā, taču valsts fiskālā servisa vadītājas (no 2015. gada oktobra līdz 2016. gada novembrim) Jūlijas Maruševskas skatījumā šī sistēma esot vien "elektroniska rinda bez automatizācijas", kas izveidota tikai skata pēc [26]. Misijas darbinieku izvērtējums norāda, ka Ukrainas muitas dienests vienmēr bijis politiķu uzmanības centrā, jo tas nodrošina ienākumus aktoriem, kas iesaistīti valsts politiskajā "tirgū".⁸ Tāpēc var secināt, ka minētās reformas nopietni ietekmējušas un pat kompromitējušas misijas darbu Ukrainā.

Vienlaikus jānorāda, ka Ukrainas un Krievijas konflikts aktualizējis Ukrainas izvēli par labu Eiropas identitātei, īpaši ņemot vērā, ka valstij šobrīd nav ģeopolitiskas alternatīvas. PVBTZ, Asociācijas nolīguma un vīzu liberalizācijas progress var tikt uzskatīts par efektīvu socializācijas mehānismu, kas paplašina ES normu rezonansi.

Pētījuma gaitā tika identificēti vairāki sociālās mācīšanās modelim raksturīgi elementi, tostarp Ukrainas robežsardzes pieņemtā prakse, kas balstīta uz klientiem orientētu institucionālo loģiku, kā arī progress integrētā robežu pārvaldībā, īpaši ņemot vērā pārrobežu un starptautisko sadarbību. Tāpat var minēt ievērojamus robežsargu sasniegumus dienesta iekšējās korupcijas apkarošanā, kas, iespējams, norāda uz lielāku ES normu rezonansi. Tāpat jāmin arī pārmaiņu dalībnieku klātbūtnes palielināšanās Ukrainas muitas dienestā [26], kas liecina par vēlēšanos sektoriālā līmenī ieviest saprātīgas reformas un korektīvos mehānismus.

Secinājumi

Veiktais pētījums ļauj izdarīt vairākus svarīgus secinājumus.

Pirmkārt, attiecībā uz ESRPM kā ES kopējās drošības un aizsardzības politikas arsenāla instrumentu. Kā atspoguļots pētījumā, misijas tehniskā un padomdevēja daba nekavē to iesaistīties nozīmīgos politiskos un sociālos procesos uzņēmējvalstīs, attiecīgi veicinot demokrātiskas pārvaldības procesu ieviešanu Moldovā un Ukrainā. Misijas veiksmīgā darbība ir saistāma ar diviem galvenajiem faktoriem: pirmkārt, ar misijas pašas jau minēto definīciju, diskursīvi abstrahējoties no politiskajiem procesiem; otrkārt, ar tās elastīgo mandātu, kas ļāvis piemēroties abu uzņēmējvalstu vajadzībām. Var minēt arī trešo faktoru – misijas konsekventos centienus stiprināt uzticību ne tikai starp Ukrainas, Moldovas un Piedņestras autoritātēm, bet arī starp ESRPM un pēti institūciju darbiniekiem.

Otrkārt, gan Ukrainas, gan Moldovas sadarbības ar ESRPM kontekstā tika identificētas vairākas nopietnas problēmas, kas rezonē ar ES kaimiņpolitikas pārskatītajā versijā (netieši) paustajām šaubām par demokrātiju kā piemērotāko sadarbības bāzi. Lielais veto aktoru skaits un izdevumu un ieguvumu aprēķins, kas izteikti iezīmējas Ukrainas attiecībās ar misiju, skaidri norāda, ka valsti dažādos administrācijas līmeņos caurstrāvo politiskās gribas trūkums. Papildus vēl jānorāda, ka karadarbība Austrumukrainā izraisījusi virkni reformu, kas atbīdījušas misijas aktivitātes par vairākiem gadiem atpakaļ. Tāpēc, veicot padziļinātu izpēti sektoriālā līmenī un pretēji 2014. gada pēcrevolūcijas cerībām, Ukrainas izvēle par labu Eiropai šādā griezumā nešķiet galēja. ES vēlme izveidot institucionālas saites ar Ukrainu un Moldovu, ņemot vērā pētījumā atainotās problēmas, šķiet nekonsekventa un savā būtībā samazina uzticēšanos Eiropas Savienībai, īpaši Ukrainas situācijā (liela daļa no ES normām tika ieviestas tikai skata pēc).

⁷ Anonīma intervija ar ESRPM darbinieku. Odesas ostas birojs, 28.03.2017.

⁸ Anonīma intervija ar bijušo ES ierēdni, 07.04.2017.

Gan Moldovā, gan Ukrainā nozīmīga ir valstu pašidentifikācija ar Eiropas vērtībām. Sadarbību ar ES Moldova jau iniciāli saistīja ar nacionālās reintegrācijas centieniem, šķietami meklējot veidu, kā konsolidēt veidošanas procesā esošo nacionālo identitāti un sašķelto teritoriju. Rakstā parādītie risinājumi, kas lietoti PVBTZ piemērošanai visai Moldovas *de iure* teritorijai, autoritātēm Kišiņevā ir ļāvuši veiksmīgi palielināt kontroli ekonomiski un politiski izolētajā Tiraspolē. Misijas biroja izvietošana Pisčankā liecina, ka arī Austrumukrainas teritorija atrodas pie misijas horizonta. Tāpēc var secināt, ka misijas uzkrātās zināšanas var arī turpmāk izmantot, lai mēģinātu stiprināt uzticību reģionā.

Visbeidzot jānorāda, ka ES papildu atbalsts, kas sniegts valsts galvenajām autoritātēm, var izrādīties izšķirīgs šāda veida misijas veiksmīgai norisei. No tā izriet divi iespējamie secinājumi: pirmkārt, Moldovā ES normu pieņemšanas process ir noritējis veiksmīgāk nekā Ukrainā, jo valsts teritorija un administrācija ir mazāka (to kombinējot ar minēto "klātbūtnes asimetriju"); otrkārt, var pieļaut, ka arī Ukrainas robežsardzei un muitas dienestam ir potenciāls, lai sasniegtu līdzvērtīgus rezultātus, ņemot vērā ES padomdevēja misijas darbības, kas izvērstas arī drošības sektora reformas jomā. Tomēr atkārtoti jānorāda, ka jau pētniecības sākuma fāzē konstatētais politiskās gribas trūkums šķietami caurstrāvo Ukrainas sadarbību ar ES arī mūsdienās. Tādēļ, lai pētītajās institūcijās īstenotu nopietnas reformas, nepieciešamas daudz plašākas socioloģiskas un ētiskas pārmaiņas, kas var tikt iekļautas nākotnē veicamu pētījumu tematikā.

Pateicība

Raksts ir balstīts uz tāda paša nosaukuma maģistra darbu, kas rakstīts Eiropas Koledžas (Natolinā, Varšavā, Polijā) Eiropas Starpdisciplināro studiju programmas ietvaros. Īpaša pateicība darba vadītājiem Dr. Madalinai Dobresku (Madalina Dobrescu) un Dr. Tobiasam Šūmaheram (Tobias Schumacher).

EU as Distributor of Democratic Governance in Neighbouring States: EU Border Assistance Mission in Ukraine and Moldova

Abstract

The present research argues that the EU, through sectoral cooperation and technical assistance, is a democratic governance promoter in the neighbourhood. The Mission at heart of the study – EUBAM Moldova and Ukraine – actively supports counterpart border and customs guard services in following the rule of law, providing policy planning and development guidelines, enhancing professionalism and providing external oversight through monitoring, on-the-job training and advice.

The article presents two models of Europeanisation operationalisation, developed by Schimmelfenning and Sedelmeier – the external incentives model, and the social learning model – to conclude that EUBAM's efforts to promote democratic governance are impacted by a combination of factors which relate to domestic expectations and perceptions of the EU as an actor and as a community.

In Moldova, the factors, playing in EUBAM's favour, relate to conviction of authorities of the appropriateness of EU rules, tailor-made solutions which accommodate the needs of Moldova, and an "asymmetry of presence" that renders the process of socialisation more successful. On the flipside, EUBAM's attempts to promote democratic governance are derailed by conflicting domestic rules, internal veto players and the unaccountability of the breakaway Transnistria. The overall positive impact of the Mission in Moldova is bigger than in the case of Ukraine, and the adoption of EU rules takes a discursive, formal and behavioural shape.

On the other hand, in Ukraine, the factors, ensuring EUBAM's progress, relate to the speedy and costless rewards EUBAM's presence offers; a "credibility dividend" that closer ties with the EU offer; and the absence of cross-conditionality. Meanwhile, a significant nuisance to the transfer of EU rules are the internal veto actors and the conflict in Eastern Ukraine, stalling reforms. Consequently, the form of adoption of EU rules is mostly discursive and formal, often suffering from lack of implementation.

Keywords: democratic governance, Europeanisation, EU neighbourhood policy, Ukraine, Moldova.

Literatūra

1. Amaro-Dias, V. (2013). The EU's post-liberal approach to peace: framing EUBAM's contribution to the Moldova-Transnistria conflict transformation. *European Security*. 22(3), 338–354.
2. Ball, N., Bouta, T., and Van De Goor, L. (2003). Enhancing Democratic Governance of the Security Sector: an Institutional Assessment Framework. *Institute of International Relations Clingendael*. Iegūts no: <http://www.gsdrc.org/document-library/enhancing-democratic-governance-of-the-security-sector-an-institutional-assessment-framework/> [sk. 15.09.2017.].
3. Börzel, T. A. and Risse, T. (2000). When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change. *European Integration Online Papers (EIoP)*. 4(15). Iegūts no: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2000-015.pdf> [sk. 29.03.2017.].
4. Botan, I. (2003). "Kozak Plan" Implications. 30.11.2003. Iegūts no: <http://www.e-democracy.md/en/monitoring/politics/comments/200312031/> [sk. 02.05.2017.].
5. Dobrescu, M. (2015). The EU's potential for domestic change beyond its borders. Examining effective cooperation between EU civilian missions and host countries in the Eastern neighbourhood. Unpublished PhD. London School of Economics. Iegūts no: http://etheses.lse.ac.uk/3393/1/Dobrescu_The_EUs_potential.pdf [sk. 27.04.2017.].
6. EEAS. (2015). Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions, Review of the European Neighbourhood Policy. Iegūts no: http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf [sk. 03.03.2017.].
7. Eggleston, R. (2004). Russia–Georgia: Moscow Vetoes OSCE's Border-Monitoring Mission. 30.12.2004. Iegūts no: <http://www.rferl.org/a/1056632.html> [sk. 01.05.2017.].
8. EUBAM Moldova and Ukraine. Annual Report 2005–2006. 2006. Iegūts no: <http://eubam.org/wp-content/uploads/2007/06/EUBAM-Annual-Report-200506-ENG.pdf> [sk. 05.05.2017.].
9. EUBAM Moldova and Ukraine: Annual Report 2008. (2009). Iegūts no: http://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/Mission_Report_2008_ENG.pdf [sk. 05.05.2017.].
10. EUBAM Moldova and Ukraine: Annual Report 2010–2011. (2011). Iegūts no: http://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/20120530124428564363annual_report_2011_eng.pdf [sk. 14.03.2017.].
11. EUBAM Moldova and Ukraine: Annual Report 2013–2014. (2014). Iegūts no: http://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/Report_2015_ENGL.pdf [sk. 17.02.2017.].
12. EUBAM Moldova and Ukraine: Annual Report 2014–2015. (2015). Iegūts no: http://eubam.org/wp-content/uploads/2015/12/Report_2015_ENGL.pdf [sk. 03.05.2017.].
13. EUBAM Moldova and Ukraine: Annual Report 2015–2016. (2016). Iegūts no: http://eubam.org/wp-content/uploads/2017/03/Report_2016_ENG.pdf [sk. 01.03.2017.].
14. EUBAM Moldova and Ukraine: Evaluation Report: Joint Border Control Operation "Olvia". (2015). Iegūts no: http://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/20141020_OSS_Evaluation-Report_JBCO-OLVIA.pdf [sk. 03.05.2017.].
15. EUBAM Moldova and Ukraine: Progress Report 2005–2010: Main Achievements in Border Management by the Partner Services in Five Years of EUBAM Activity. (2011). Iegūts no: <http://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/Progress-Report-2005-2010-ENG.pdf> [sk. 05.05.2017.].
16. EUBAM Moldova and Ukraine: Proposed EU / Ukraine Action Plan. (2015). Iegūts no: http://eubam.org/wp-content/uploads/2015/11/Proposed_Action_Plan_EU-Ukraine.pdf [sk. 05.05.2017.].
17. European Commission. Report from the Commission to the European Parliament and the Council. Third report on the implementation by Ukraine of the Action Plan on Visa Liberalization. (2013). Iegūts no: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-is-new/news/news/docs/20131115_3rd_progress_report_on_the_implementation_by_ukraine_of_the_apvl_en.pdf [sk. 05.05.2017.].
18. Garwich, A., Melnykovska, I., and Schweickert, R. (2010). Neighbourhood Europeanization through ENP: the case of Ukraine. *Journal of Common Market Studies*. 45(5), 1209–1235.
19. Infotag. (2015). Liberals challenge decision on opening duty-free shops in Transnistria. 11.05.2015. Iegūts no: <http://www.infotag.md/politics-en/203501/> [sk. 05.05.2017.].
20. Kurowska, X. and Tallis, B. (2009). EU Border Assistance Mission: Beyond Border Monitoring? *European Foreign Affairs Review*. 1, 47–64.
21. Litra, L. (2011). Visa Facilitation Baseline Study. Iegūts no: <http://visa-free-europe.eu/wp-content/uploads/2011/06/Moldova-countryraportPASOS.pdf> [sk. 05.05.2017.].
22. March, J. G. and Olsen, J. P. (1989). *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. Palgrave-Macmillan.
23. March, L. (2007). From Moldovanism to Europeanization? Moldova's Communists and Nation Building. *Journal of Nationalism and Ethnicity*. 35(4), 601–626.

24. Sacrieu, S. (2015). Transnistria Zig-zagging towards a DCFTA. *The Polish Institute of International Affairs*. Iegūts no: https://www.pism.pl/files/?id_plik=21295 [sk. 02.05.2017.].
25. Schimmelfenning, F. and Sedelmeier, U. (2004). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Colonel University Press.
26. Ukraine Crisis Media Centre. (2016). ГФС блокирует реформу на Одесской таможне. Объясняет это «украинским менталитетом» - Юлия Марушевская. 01.08.2016. Iegūts no: <http://uacrisis.org/ru/45679-customs> [sk. 02.05.2017.].
27. UNDP Moldova. (2012). EU Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine: Project Summary. Iegūts no: http://www.md.undp.org/content/moldova/en/home/operations/projects/effective_governance/proiecte-finalizate/eu-border-assistance-mission-to-moldova-and-ukraine-.html [sk. 02.05.2017.].
28. Wikileaks. (2016). Ukraine / Moldova / Transnistria: EUR DAS Kramer Supports Ukraine-Moldova Customs Protocol Implementation. 15.03.2016. Iegūts no: https://wikileaks.org/plusd/cables/06KIEV1021_a.html [sk. 02.05.2017.].
29. Zhurzhenko, T. (2009). *Borderlands into Bordered Lands: Geopolitics of Identity in Post-Soviet Ukraine*. Ibidem Press.
30. ZN.UA. (2014). По закону о люстрации уволят более 90 % руководства налоговой и таможни. 03.10.2014. Iegūts no: http://zn.ua/POLITICS/po-zakonu-o-lyustracii-uvolyat-bolee-90-rukovodstva-nalogovoy-i-tamozhni-155014_.html [sk. 02.05.2017.].
31. Нинько, Д. (2014). Люстрационный процесс в Украине запущен, первые чиновники уже лишились должностей, 18.10.2014. Iegūts no: <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/lyustraciya-vse-o-revolucionnom-zakone-561704.html> [sk. 02.05.2017.].